

ТРАГІЧНА ДОЛЯ ЄВРЕЇВ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ НА ТЕРИТОРІЇ СЕЛА КИЛИКІЇВ, У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Роботу виконала:

Радченя Анастасія Василівна,
учениця 10 класу
Киликиївського НВК
Славутського району
Хмельницької області

Керівник роботи:

Радченя Любов Миколаївна

Зміст

1. Сторінки історії села Киликиїв.
2. Поселення євреїв на Славутчині.
3. «На наступний рік в Єрусалимі».
4. Єврейські культурні осередки.
5. Традиції єврейських родин.
6. Окупація села Киликиїв фашистами.
7. Кривава розправа фашистів над Киликиївськими євреями.
8. «Спинись, людино! Мовчки поклонись...».

На конкурсі робота зайняла 3 місце.

Актуальність дослідження цієї теми зумовлена вивченням її в шкільному курсі історії.

Предметом дослідження є масове вбивство німецько-фашистськими загарбниками і поліцаями ні в чому не винних євреїв.

Об'єктом дослідження є використана література, архівні дані, публікації в пресі, свідчення очевидців.

Основною метою роботи є комплексне дослідження історичної проблематики Голокосту на території села Киликиїв.

Головні завдання дослідження

- Показати долю єврейського народу під час Другої світової війни.
- Дослідити історію життя євреїв на території Киликиєва.
- Розкрити роль українців у збереженні життя окремим євреям.
- Дослідити використання архівних документів та свідчень очевидців щодо розкриття Голокосту єврейського народу.

*Якби зібрати болі наших ран,
то розколовся б навіть і граніт...*

Народе мій, народе! Скільки вітрів полоскотало твоє чоло, несучи з собою чорні хмари з чужих земель, залишаючи нам у спадок понівечене життя і смерть людей.

Минуло 67 років, коли фашистська орда мордувала Киликиївщину. Але ще й досі рани тієї пори не загоїлись і навряд чи колись заживуть.

Я, Радченя Анастасія, є членом художньої студії Киликиївського НВК. Керує нею Мархайчук Іван Іванович – учитель за покликанням серця, добра, чуйна і талановита людина, яка не лише намагається передати вихованцям свій талант – вміння відображати красу рідного краю на папері, а й прищеплювати любов до нашої маленької Батьківщини, її минулого, сучасного та майбутнього.

Лише за один рік існування нашої студії ми навчилися не лише вправно володіти олівцем та пензлем, а й дізналися багато чого цікавого з історії нашого краю.

Деякими своїми враженнями я хочу поділитися.

Розпочинали ми свій маршрут від нашої чудової річки Корчик, де кожна білинка і кожна травинка, під дзюркотіння ніжних хвиль, намагається тобі шось нашептати.

Наступна зупинка – це млин у селі Печиводи – неописані краєвиди, відчуття глибокої давнини.

Потім стежка завела нас на курган загиблим козакам.

Не обминули ми і пам'ятник загиблим односельчанам в роки Другої світової війни, розташований в центрі села.

І, нарешті, те, що найбільше мене зацікавило, що застало мене взяти до рук не одну книжку, а також зустрітися з автором «Історії села Киликиїв» Цехмєструком Володимиром Федоровичем, – це трагічна доля євреїв, які проживали на території села Киликиїв, у роки Великої Вітчизняної війни.

Отже, невеликий екскурс в історію.

Перші відомості про життя людей на р. Корчик біля майбутнього с. Киликиїв відносяться до кам'яного віку. Про це свідчать знайдені на берегах річок Корчик та Жариха кам'яні знаряддя праці.

А відомості про поселення на території теперішнього Киликиєва відносяться до першої половини XIII століття. За народним переказом знаємо, що під час навали татаро-монголів на Київ у 1240 році жителі Києва, рятуючись від татарського поневолення, втікали у віддалені ліси.

Один із перших поселенців, який утік із Києва, поселився недалеко від шляху, де сучасне урочище Гайок, при впадінні річки Жарихи в Корчик. Біля нього поселилися і інші втікачі. Від поселення пізніше і пішла назва Киликиїв, що означає слов'янською «кили-коло» – «Коло Києва», або Киликиїв.

Історичним фактом підтвердження цього може бути й те, що південно-східна частина села, де виникло перше поселення втікачів, називається Оболонь, а такий топонім (географічна назва місцевості) маємо і біля Києва.

У документах 1602 року Киликиїв значиться як містечко, що лежить на березі річки Корчик. Через містечко проходила поштова дорога Житомир – Корець – Остріг – Дубно. Євреї містечка займалися торгівлею, орендою землі, володіли млинами на річці.

У 1889 році в Киликиєві проживало православних 1145, католиків – 21, євреїв – 500. В містечку діяла синагога, був свій рабин. До цього часу зберігся єврейський цвинтар, землю під який куплено у жителя села Свирида Каленика.

Після 1920 року бідним єврейським сім'ям радянська влада виділила по 2 га землі, в містечку поживався торгівля, розширилися кустарні промисли в період НЕПу. У 1923 році люди масово зверталися до органів влади про повернення домоволодінь, конфіскованих у євреїв після революції.

Єврейська релігійна община «Клойз» заснована 05.05.1924 року. Вона володіла 3 Торами, головою общини обрали 69-річного бідняка Рудика Лейбиша Йосиповича. Того ж року вирішувалося питання ремонту місцевої синагоги «Бетгамедраш».

У містечку у 1924 році відкрито єврейську 3-річну трудову школу. У 1927 році в школі було 3 групи, 37 учнів, працював 1 вчитель. У селі нараховувалось 79 єврейських сімей, у школу дітей приймали через рік.

Діяла в селі також українська 4-річна школа, у 1927 році в ній навчалось 119 дітей, працювало 2 вчителі.

У 1929 році головою Киликиївської сільради був Грінфельд Нута, єврейську общину очолював Півень Шльома Хаїмович.

За історико-статистичними даними Волинської єпархії, складеними викладачем Волинської духовної семінарії М.І. Теодоровичем 1887 р. (Поліський географічний словник, видання 1883 р., т. 11, § 561, с. 690–692), на території містечка Киликиїв у 1883 році проживало, за переписом, 2094 жителі у 344 дворах, з них 500 – жителі єврейської національності.

Вони мали свій молитовний будинок та рабина. Землю для єврейського кладовища було куплено в жителя села Свирида Каленика. Частково кладовище збереглося до наших днів. Євреї проживали в основному в центрі села. Вони займалися ремеслом та торгівлею. Часто свої товари відпускали для населення в позичку, але не всім, а тільки тим жителям, які вчасно розраховувались. Місцеве населення (українці та поляки) з євреями жили дружельно.

На початку ХХ століття за свої кошти євреї побудували млин з паровим двигуном, куди привозили молоти зерно не лише місцеве населення, а й жителі навколишніх сіл. Було побудовано лазню в центрі села (нині вул. Першотравнева).

На землях сучасної України євреї поселилися у період середньовіччя. Вони разом з українцями, іншими народами упродовж віків творили історію української держави, стали невід'ємною частиною народу України, персонажами української літератури та усної народної творчості. Століттями формувалася і своєрідний спосіб життя єврейських общин у містечках Волинського краю. За рідким винятком, це було життя бідняків, затиснене між турботою про шматок хліба і синагогою. Зігнані владою в провінційні містечка, не маючи права володіти і користуватися землею, євреї, аби вижити, бралися за будь-яку справу, переважно за ремісництво і комерцію.

Їх обкладали особливими податками, їм визначалися межі осілості, їх безпідставно звинувачували у неймовірних гріхах, зокрема, у ритуальних вбивствах християн. Незрозуміла для інших мова, чужа віра і національні звичаї, свій, замкнений для стороннього ока світ, викликали у оточуючих упереджене, а то й вороже ставлення до євреїв.

У часи лихоліть, воєн та бунтів у першу чергу страждали єврейські общини, їх переслідували, грабували і вбивали.

Але, де б не жили єврейські общини, як би їм важко не було, вони свято берегли свої релігійні переконання, свої культурно-побутові звичаї, боролися за чистоту своєї нації.

Двохтисячна історія поневірянь і переслідувань виробили в характері євреїв видиму податливість, готовність до компромісів, вміння пристосовуватися до умов життя.

За цією видимою м'якістю в їх характері прихована незламна вірність своєму народові, непохитна твердість у відстоюванні віри, національних звичаїв і традицій своїх предків. Євреї – це не лише належність до певної нації, це певний стиль поведінки і мислення. Непохитність у дотриманні законів і традицій нації, прийнятих у далекому минулому в Іудеї, допомогли цьому багатостраждальному народу не асимілюватися, не розчинитися серед інших народів, зберегтися як нація. Пережив цей народ і найстрашніший злочин проти людства – геноцид, коли німецький фашизм у роки Другої світової війни приступив до реалізації гітлерівського плану «остаточного вирішення єврейського питання», що передбачав винищення євреїв на окупованих територіях. Євреїв поголовно, без врахування віку і статі, розстрілювали, морили голодом у гетто, вбивали за допомогою «медичних дослідів», топили в криницях, душили в газових камерах і душоубках.

Протягом короткого часу в Європі загинуло 6 мільйонів громадян єврейської національності, і лише перемога антигітлерівських сил у 1945 році врятувала єврейський народ від повного винищення.

Півстоліття тому почалася нова сторінка в єврейській історії внаслідок створення за рішенням ООН єврейської Держави Ізраїль.

Гідне подиву і захоплення натхнення, з яким євреї взяли за відродження своєї державності. Традиційний для євреїв заклик «На наступний рік в Єрусалимі» став для тисяч євреїв реальністю. Сотні тисяч євреїв з різних країн переселилися на землю предків, де за короткий період на малопродатних для життя землях створили країну з високим рівнем розвитку промисловості і сільського господарства, науки і культури, з гідним людині рівнем життя. Роль і місце сучасної держави Ізраїль у світовій політиці та економіці засвідчують, як багато може досягти народ, вірний своїм ідеалам, об'єднаний спільною метою і прагненням її досягти. Великий народ, для якого інтереси нації понад усе!

У 1932 році на території сучасного Славутського району проживало 100 499 осіб, у тому числі євреїв – 9332, з них у сільській місцевості – 4437. У Славуті з 1754 року діяла відома на Волині хасидська друкарня з випуску релігійної літератури.

У місті Славуті у XIX столітті існувала релігійна школа – хедер, де єврейські діти оволодівали основами іудаїзму. У 1933 – 1934 роках з п'яти шкіл міста три були єврейськими. Існували єврейські школи в 1932–1938 роках у селах Ганнопіль, Берездів, Красностав і Киликиїв.

У 30-х роках у Славуті при індустріальному технікумі і вечірній школі існували єврейські відділення, діяла єврейська профшкола. В період колективізації в селах Ганнопіль і Берездів були створені єврейські колгоспи. У селах Красностав і Ганнопіль існували єврейські сільські ради. Завдяки своїй

згуртованості і взаємній підтримці євреї району мало постраждали в роки голодомору, але їх не обминули репресії 1937–1939 рр.

Страшна доля чекала євреїв Славутчини в роки фашистської окупації 1941 – 1942 рр. Масові розстріли мирних жителів єврейської національності почалися уже в липні 1941 року, коли було розстріляно багато євреїв, що проживали в місті і в селах району. Повністю знищено єврейське населення сіл Красностав і Киликиїв. Згодом у селах Ганнопіль і Берездів було створено концентраційні табори – гетто, куди поміщали євреїв з навколишніх сіл. У березні 1942 року всіх залишених в живих перегнали в гетто міста Славута. Старих, немічних знищили зразу по прибутті. Всіх інших розстріляли на околиці міста, а близько 200 немовлят кинули живими у криницю у червні 1942 року.

На території району розстріляли не тільки все єврейське населення Славутчини. На околиці села Нетішин, на Лисій горі та неподалік річки Горинь розстріляно декілька тисяч громадян єврейської національності з міст Остріг, Ізяслав та інших місць.

Згідно з актом Державної комісії по розслідуванню злочинів фашистів на окупованій території, на Славутчині розстріляно близько 12 тисяч мирних громадян єврейської національності.

В пам'ять про ці жертви в Єрусалимі встановлено Дошку, на якій викарбовано назви колишніх єврейських містечок Славутчини: Ганнопіль, Берездів і Славута.

Євреї Славутчини, яких встигли призвати в діючу армію, успішно боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. У січні 1942 року в боях за Москву здійснив подвиг виходець зі Славuti Л.Х. Паперник (1918–1942 рр.), за що він був посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Житель села Красностав Мотель Зайгерман став повним кавалером орденів Слави. 290 громадян Славутчини єврейської національності загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Їх імена занесені на пам'ятні обеліски в селах району і в м. Славута.

Після звільнення території району з-під окупації прибулі з евакуації та з інших територій євреї оселялись у м. Славута.

Як містечко Славута згадується в історичних джерелах за 1634 рік. Є підстави стверджувати, що з часу заснування міста тут поселилися євреї. Згідно з подимними відомостями 1635 року в Славуті нараховувалось 32 ремісники, існувало 10 шинків. А цими видами діяльності займалися в нашому краї переважно євреї. У XVIII столітті провінційне містечко, в якому євреї склали більшу частину жителів, стало відомим торговельним центром.

Розвиток у місті торгівлі і ремісництва значною мірою зумовлений тим, що тут завжди проживало багато євреїв. Як свідчать матеріали книги «Велика

Волинь» (М. Хмельницький, 1994 р., с. 123–124), саме в руках євреїв перебувало ремесло і торгівля в усіх містах Правобережної України. Євреї володіли крамницями, майстернями, шинками, гуральнями, іншими промислами. Вони орендували мастки і підприємства, млини тощо.

Заможні євреї, власники багатих крамниць, орендатори промислових підприємств жили на головних вулицях міста у добротних будинках (будинки Фойгеля, Шапіро по вул. Б. Хмельницького та інші). Бідні євреї тіснилися в дерев'яних будинках з глиняною підлогою. Правовірні пожилі євреї, служителі релігійного культу носили довгі чорні халати, на головах – ярмолки, з-під яких звисали кучеряві пейси. Такий же вигляд мали підлітки, які відвідували релігійну школу – хедер, де вчилися читати Тору, Талмуд. Кожна єврейська сім'я намагалась дати хлопчикам релігійну освіту. До подій 1917 року існувала така школа в Славуті неподалік ринкового майдану по вул. Шкільна.

У сім'ях бідних євреїв старанно дотримувались національних звичаїв та релігійних традицій. В їх домівках з правого боку вхідних дверей на дерев'яному косяку кріпився невеличкий металевий або шкіряний футляр, у якому лежав пергамент з цитатами з Тори. Переступаючи поріг, кожен єврей мав торкнутись рукою, а потім поцілувати цю шкатулку, що звалась мезузою. Вважалось, що таким чином він захищає себе від лиха у цьому домі. Дотримувались євреї і таких релігійних традицій, які забороняли в дні певних свят виконувати будь-яку роботу, навіть розводити вогонь у печі для приготування їжі. В такі дні місцеві українці ходили по єврейській частині містечка і за платню розводили вогонь у домівках. Спількування єврейського населення з українцями, поляками, що проживали в містечку, було обмежене. Вони жили у своєму, замкненому від стороннього ока світі, за своїми законами і правилами.

Глибоко вивчити життя єврейських общин на Волині важко через те, що євреї протягом століть постійно зазнавали переслідувань і погромів, під час яких гинули люди, горіли документи історії. За даними «Спархіальних відомостей» у Славуті в 1892 році проживало 4000 іудеїв, 2194 душ православних, 1000 душ католиків, 200 душ лютеран обох статей, 4 душі мусульман. Євреї, українці, поляки, німці і татари, що проживали у Славуті, віками жили в мирі. Вони мали свої культові споруди, свої релігійні школи і бібліотеки, свої кладовища, свої території.

Спокійним сном спали киликівці, коли перед ранком 22 червня 1941 року, на західному кордоні загреміли вибухи бомб та снарядів.

На початку липня до села примчала машина із с. Клепачі, дозорці її зупинили і шофер переляканим голосом крикнув: «У Рівках німці!».

Звістка про те, що німці вже в Рівках, миттю облетіла все село. 7 липня 1941 року за селом було чути мотори мотоциклів. Це наближались німці до села.

В центрі зібралась юрба жителів, які хотіли побачити, що собою являють німці. В цей час над селом появились радянські літаки, які за селом скинули бомби, людей мов вітром знесло по домівках, мотоциклісти поїхали на схід від села, а в другій половині дня з гучним брязкотом і ревом вулицями села проповзли танки з хрестами на бортах.

Вони звертали з вулиці в городи і сади, там зупинились недалеко від селянських хат. Люди боялися виходити на вулицю. В цей день, коли в селі появились перші німецькі мотоциклісти, за свідченням старожилів села, від переляку вмерло два євреї. Танки через два дні покинули село. Німецька піхота пройшла через село, а в селі залишилось близько десятка німців, які оселились в приміщенні лікарні. З цього часу в селі було встановлено «новий порядок».

З початком Великої Вітчизняної війни певна кількість єврейських сімей Славутчини встигла евакуюватись вглиб території країни, але більша частина євреїв опинилась на окупованій території. Окупаційна влада негайно приступила до встановлення «нового порядку».

Розпочався важкий трагічний період окупації для жителів села, особливо це стосувалося жителів єврейської національності.

Ще до війни, починаючи з 30.01.1933 року, Третій райх розпочав реалізацію плану «завершального розв'язання єврейського питання в Європі», метою якого було легальним шляхом очистити германський життєвий простір від євреїв, яких на той час в Європі нараховувалося близько 11 млн.

В Берліні були встановлені квоти винищення цілих народів за національностями: для євреїв – 100%, поляків – 85%, прибалтів – 50%, західних українців – 65%.

Не перелічити фактів і характеру знищення фашистами і поліцаями єврейського населення України в роки Великої Вітчизняної війни. Все було спрямоване на одне: знищення єврейської нації.

Киликиївська земля якщо чимось і відмінна від інших, так це своєю красою і працюючими людьми, а ще – трагічними подіями в роки війни, яких зазнали військовополонені і євреї.

Не висвітлені ці події і в експозиції краєзнавчого музею районного центру, не відображене це страшне горе народу і в державних актах про злодіяння фашистів на окупованих територіях, складених у 1944 році.

Проте цього ні забути, ні вибачити неможливо для того, щоб подібне ніколи не повторилося.

Далеко не все сказано нащадкам про ті страшні сторінки історії краю, ще менше достовірних даних про масове знищення євреїв Славутського району у 1941 – 1942 роках.

Тільки в останні роки встановлені пам'ятники на місцях масових розстрілів єврейського населення, проте до цього часу не встановлено імен усіх жертв фашизму.

«Всім євреям приписувалось “носити на правому рамені білу опаску із блакитною зіркою Давида”, – згадує колишній голова села Цехмestрук Володимир Федорович. – За невиконання вказаних наказів кожен підлягав військовому суду. Протягом двох днів липня 1941 року сільська управа провела детальний перепис населення села. Дані про євреїв були винесені в окремий список, в який занесено 1390 осіб від немовлят до людей похилого віку. Фашисти ретельно збирали буквально всі дані про єврейське населення Славути, зокрема: місце проживання, власник будинку, звідкіль і коли прибув у Славуту, з якого часу живе за останньою адресою, національність, місце роботи, місце і рік народження, родинний стан до голови двору, фах, професія, працездатність, стать, належність до партії чи комсомолу. Таких, що належать до комуністів чи комсомольців, у списках не значиться. Це пояснюється двома причинами: комусь вдалося приховати свою належність до цих організацій, а інші уже в липні 1941 року були розстріляні.

На місці розстрілу всіх примушували повністю зняти одяг, лягти в яму, після чого людей розстрілювали з автоматів і гвинтівок. По закінченню кривавої акції трупи сяк-так присипали, де на другий день ще рухалася земля, адже серед тих, хто лежав у ямі, були і такі, кого смерть знайшла зразу, і ті, що були лише поранені і вмирили пізніше.

Переборюючи страх смертної кари за допомогу євреям, окремі місцеві жителі переховували тривалий час і врятували від смерті декілька єврейських дітей».

Розповідає місцева жителька Мархайчук Параска О.

«Мирне життя жителів села Киликів перервала війна. 7 липня 1941 року фашисти ввійшли в село, а 11 – 12 липня вчинили криваву розправу над єврейським населенням. Село оточив каральний загін, розпочалась облога на чолівіків єврейської національності середнього і старшого віку. Поліцаї і німці зігнали приречених у шкільний хлів, було їх не менше 40 чоловік. Протримали людей під посиленою охороною ніч, а на ранок вивели за село в напрямку Піддубець і розстріляли.

Нещасні перед смертю змушені були самі копати собі могилу, постріли і автоматні черги лунали довго.

На другий день люди йшли повз могилу і бачили калюжі людської крові, земля на могилі ще ворухилась. Після того, як німці і поліцаї загнали у шкільний хлів євреїв, німці залишилися в селі на ніч. Вони прийшли до нас і сказали, щоб батько підготував їм місце у клуні. Коли батько скидав сіно з горища, він побачив у сніні нашого сусіда єврея Ароля. Батько заховав його в сніні, пізніше Ароль втік до лісу.

Взимку 1942 року фашисти вчинили нову криваву акцію над євреями села: похилими, жінками, дітьми і підлітками.

Всім євреям села було сказано з'явитися на подвір'я школи, взявши з собою коштовності і домашні речі для відправлення у Палестину. А далі трагедія проходила, як і в липні 1941 року. Людей закрили на ніч у тому ж шкільному хліві, ранком погнали в сторону села Кутки і розстріляли на березі річки Корчик. Тільки через два дні трупи звезли у яму».

«3 липня 1941 року німецько-фашистські війська захопили містечко Киликиїв Берездівського району. 28 липня 1941 року загин 10 піхотного полку 1-ї мотопіхотної дивізії СС розстріляв все доросле населення Киликиєва, – згадує Ольга Львівна Барац, якій пощастило врятуватися від смерті: – Я, Барац Ольга Львівна, народилася 15 вересня 1922 року в селі Киликиїв Берездівського району. Сім'я була велика: батько Барац Лев, 1892 року народження, мати Песя, ровесниця батька, і п'ятеро дівчат: Броня, Бася, Оля (я), Хая і Сара. Дві мої сестри були заміжні і мали по двоє діточок. До колективізації ми мали 5 гектарів землі і різну худобу. В колгоспі працювали, як всі члени артїлі. В 1943 році я була на третьому курсі Вінницького педінституту і не поїхала з інститутом в евакуацію, поїхала додому. Першою жертвою фашистів в нашій сім'ї стала моя мати. Її застрелили на порозі хати, захищаючи своїх дочок.

Розпочалися масові евакуації євреїв, а тих, хто залишилися живими, погнали в Славуту. Туди погнали і нас: батька, п'ятеро його дочок і 4 онуки. Це було 4 березня 1942 року. При вході у Славутське гетто стояли німці і поліцаї, які тут же, на місці вбивали старих і немічних людей. На моїх очах німець пострілом у потилицю забив молоду дівчину-каліку. Згодом велику групу – близько 500 молодих жінок і дівчат Славутського гетто, в тому числі і мене, Броню і Хаю відправили в концтабір, який знаходився між Славутюю і Шепетівкою. Там ми працювали на лісопилці, інші в'язні мали іншу роботу. В Славутському гетто залишились батько, мої сестри Бася, Сара і четверо моїх племінників: Маня, Тоня, Фелікс і Валерій, які всі разом, крім Сари, яка втекла з гетто, були розстріляні в Славуті у 1942 році.

Черга дійшла до в'язнів концтабору. Військовополонених, які там були, забрали в Славуту, а євреїв чекала смерть. Про це сказав мені старий німецький солдат, який нас охороняв. Він допоміг нам втекти з табору. На превеликий жаль, ми не знаємо імені цієї доброї людини.

Я, Хая і Броня добрались до села Тростянець Берездівського району, де до війни жила Броня зі своїм чоловіком і дітьми. Бронина подруга Марія Яковчук сказала нам, що Сара прийшла до них, жила в схованці, але хтось з селян видав її поліції. Вони її розстріляли. Загинула від рук поліцаїв і наша Хая.

Ми подались шукати партизанів, що діяли в лісах Рівненщини і Волині. Я потрапила в загін ім. Котовського, працювала там медичною сестрою, була важко поранена, маю нагороди Радянського Союзу. Броня знайшла партизанів

М.І. Місюри. Там вони зустрілись зі своїм чоловіком Самуїлом Півнем, командиром партизанського взводу.

По війні в Киликиєві я була один раз. Я не маю сил ходити по цій землі, яка залита кров'ю єврейського народу. Зараз живу в м. Рівному».

Чорною хмарою давно пронеслася Славутчиною остання війна, але й до сьогодні не всі сторінки і історії заповнені достовірно і об'єктивно. Особливо не пощастило на людську пам'ять мешканцям краю єврейської національності, над якими гітлерівський фашизм вчинив фізичне винищення, не рахуючись ні зі статтю, ні з віком.

«Незадовго після початку війни, – звертається до пережитого нею страхіття Степанида Федорівна Михасик, – у нашому селі появились німці.

Це викликало у населення страх. На допомогу німцям прийшла зграйка поліцаїв. Ці негідники зігнали все єврейське населення. 11–13 липня 1941 року в селі Киликиїв було вчинено фашистами криваву розправу над єврейським населенням. Коли німці ввійшли в село, вчителька-єврейка, яка викладала німецьку мову в місцевій школі, запитала німецького офіцера, чи правду говорять, що німці будуть розстрілювати євреїв. Офіцер заперечливо похитав головою. Через деякий час люди переконалися, що офіцер говорив неправду. Село було оточене німецьким каральним загоном, який почав облаву на євреїв-чоловіків. Їх зганяли в шкільний хлів цілий день.

Ніч вони там переночували, а на другий день раненько їх відправили за село в поле. Нещасні перед смертю змушені були самі копати собі могилу.

Після цього до села доносились постріли з гвинтівок та автоматні черги. Так продовжувалося до самого вечора.

Коли постріли припинились, ще деякий час жителі села чули зойки та стогін пораниених, яких живими закидали землею.

На другий день, коли люди йшли в поле на роботу, вони зупинились біля могили розстріляних євреїв і побачили жахливу картину. Тут були калюжі людської крові і гільзи від патронів, а земля на могилі ще ворушилась. З-під неї видно було тіла розстріляних. По сьогоднішній день старожили не можуть забути цієї страшної трагедії.

Не багатьом євреям вдалося врятуватися від розстрілу. Завдяки допомозі Мархайчука Олексія Й. та Дячука Юхима С. було врятоване життя двох євреїв».

«Другу криваву акцію над євреями фашисти провели взимку 1942 р., – згадує Оксена Ничипорівна Ковалюк 1916 р.н., жителька села Киликиїв. –

Всім євреям села, які залишились, а це були жінки, діти та молодь, було наказано з'явитись на подвір'я школи. Їм дозволили взяти з собою необхідні домашні речі (одяг, цінності, продукти), бо, мовляв, їх будуть відправляти в Палестину. Коли майже всіх було зігнано, їх на ніч закрили в той самий шкільний хлів.

На другий день їх погнали за село в бік с. Кутки і розстріляли на березі річки Корчик Тільки через два дні трупи звезли в яму і там закопали».

За словами іншого очевидця, Софії Лазарівни, 1910 р.н., «євреї були діловими людьми. Вони мали приватні лавки і торгували хто чим. Це були доброзичливі люди. Якби не вони, то в 1933-му були б ми усі на тому світі. А вони нас спасли від голоду. Давали борошно, цукор.

У час жорстоких переслідувань українці намагалися захищати євреїв від тих, хто чинив над ними розправи. Прикладом інтернаціонального єднання жителів Киликиєва тієї лихої пори є чисто людські стосунки українця Дячука Юхима із євреєм Давидом Фрідманом. Останній переховувався у Юхима Дячука, потім пішов у партизани. До сьогодні син Д. Фрідмана Артур Давидович Фрідман вдячний жителям села за врятоване життя батька, поставив скромні пам'ятники на місцях загибелі євреїв, зробив бетонне покриття дороги, збудував школу, адмінбудинок, магазин».

В колишньому Берездівському районі Кам'янець-Подільської області (нині Славутський район Хмельницької області) до 22 червня 1941 року було три єврейських містечка: Берездів – районний центр, Красностав і Киликиїв, в яких проживало понад 2700 осіб, зараз там євреїв немає, стерлись із лиця землі вулиці, де колись вирувало життя. Лише могили і пам'ятники загиблим євреям від рук фашистів і поліцаїв нагадують, що тут жив єврейський народ.

Ой-ой, як це страшно і боляче згадувати про те лихоліття, коли життя єврея було гіршим, ніж життя тварини.

...Нестримно проносяться роки. Все меншає тих киликиївців, хто жив у 1941-му, бачив та чув на рідній землі невимовне людське горе. Не байдужі до нього й ті, хто народився у повоєнний час. І досі на закатованих безвинних людях стугонить вічним болем окривавлена земля.

Численна єврейська община в селі загинула, збереглася лише пам'ять про трагічне минуле у старожилів села, є згадка про це в історії села, та доглядають місцеві жителі два скромні пам'ятники на могилах своїх односельців, встановлені Артуром Давидовичем Фрідманом. Немає прізвищ загиблих, немає живих свідків, які допомогли б відновити імена жертв фашизму.

На Славутчині загинуло понад 5 тисяч євреїв, проте нічого не робилося, щоб не пішла у небуття пам'ять про невинно убієнних. Десятиліттями замовчувалася трагедія цього великого народу, невідомою залишилася точна кількість загиблих, не встановлювалися їх імена, не впорядковувалися всі місця їх масових розстрілів.

Вактах Державної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників на території Славутського району, складених у червні 1944 року, інформація про трагедію євреїв Славутчини далеко не повна. У цих документах, що зберігаються у Державному архіві Хмельницької області, згадується

про загибель євреїв лише по семи селах району. По колишніх єврейських міс-течках Берездів, Ганнопіль, Киликиїв і Красностав, де до війни євреї склали більшу частину жителів, в актах вказано лише прізвища голів дворогосподарств і кількість загиблих членів сімей. По місту Славути навіть таких даних немає, хоч згідно з переписом населення міста, здійсненого окупаційною владою у серпні 1941 року, тут проживало майже 1400 євреїв, і в червні 1942 року всіх їх було розстріляно.

На основі архівних даних, даних опитування громадян виконкомом сільських рад, свідчень родичів, спогадів очевидців вперше вдалося встановити реальну картину жертв війни серед мирного єврейського населення району, виявити майже три тисячі імен загиблих жителів.

Згідно з актом Державної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників у 1941–1944 рр. у Киликиєві розстріляно 213 громадян єврейської національності. Всі єврейські будинки були пограбовані, а 56 зруйновано. Після розстрілу євреїв на 16.04.1942 р. в селі проживало 1595 українців, 13 поляків і жодного єврея.

День змінюється ніччю. Одні появляються на світ, інших забирає в свої обійми на вічний супокій земля. Не скінчається вічне коло життя. За верховенством його закону діється все у цьому білому світі. Мирним птахом пролітають літа. І вже 64 весну визволення несуть вони нам на своїх розлогих крилах. Для того, хто не звідав тієї кривавої війни, здається їй ніколи не приглушувалась людським криком та свистом куль солов'їна пісня, не виливалась потоками людська кров, не ворушилась на закатованих жертвах свіжовирита земля. Та все це, на нашу біду, було. І швидкоплинна течія часу безсила перед людською пам'яттю. Знову і знову зринають, краючи серце, спомини живих свідків того приголомшуючого страхіття. Горять душі ненавистю до клятих ворогів.

А ще стоїть у центрі нашого села чудова школа, яку також побудував А.Д. Фрідман, адже тут до війни жив його батько, тут у роки окупації від рук фашистів загинули два його старших брати, їх матір, їхні родичі.

«Хочу, щоб нова школа стала своєрідним пам'ятником євреям, які були розстріляні фашистами у 1941 році, і щоб місцеві жителі назавжди зберегли пам'ять про своїх земляків, які загинули внаслідок геноциду німецького фашизму щодо народу Ізраїлю».

А.Д. Фрідман

Історична довідка

Кривавий список знищеного єврейського населення Славутичини німецько-фашистськими загарбниками і поліцаями, як відомо, не обмежується лише 1200 євреями, жертвами нацистського Холокосту в роки Великої Вітчизняної війни. Дані про цих 1200 чоловіків, жінок і дітей були надані рідними

і близькими безвинно загиблих людей. Більше нікому було назвати імена убієнних. Загинули цілі сім'ї, все родинне дерево. Це тисячі і тисячі чоловіків, жінок і дітей. Тому не можна більш-менш приблизно сказати, скільки єврейських дітей загинуло від рук варварів ХХ століття. Лише відомо про трагічну смерть 300 дітей у Славутському гетто і Ганнопільського дитячого садка. Тисячі дітей зазнали мученицької смерті разом з батьками, які мали по 2 – 3, а то й більше дітей.

Ми низько схиляємо голови перед пам'яттю безвинно закатованих чоловіків, жінок і дітей. Ми вічно скорбимо! Ми вічно пам'ятаємо Вас!

У вогні Голокосту загинуло 6 мільйонів євреїв європейського континенту, в тому числі 3 мільйони євреїв Радянського Союзу, з яких понад 1.5 мільйона євреїв України, 5 тисяч євреїв Славутчини.

Використана література:

Гошкіс Д.І. О чем трубит шофар. – Славута, 1992.

Гошкіс Д.І. Незагойна рана. – Шепетівка, 2000.

Ковальчук С.Ф., Фрідман А.Д. Шалом, славутчани. – Славута, 2001.

Цехместрук В.Ф. Історія села Киликиїв. – Киликиїв, 1997.

Додатки

Степаніда Федорівна Михасик,
очевидець (зліва).

Оксеня Ничипорівна Ковалюк,
очевидець (зліва).

Софія Лазарівна,
очевидець (зліва).

Пам'ятник жінкам, дітям, молоді єврейської національності, жителям Киликиєва, розстріляним під селом Кутки.

Тут поховані євреї-чоловіки.

РЕЦЕНЗІЯ

НА РОБОТУ АНАСТАСІЇ РАДЧЕНІ «ТРАГІЧНА ДОЛЯ ЄВРЕЇВ СЕЛА КИЛИКІЇВ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ»

З самої назви теми зрозуміло, що вона належить до напрямку краєзнавчих робіт і присвячена регіональним проблемам Голокосту. Це досить типово для останніх років проведення конкурсу. У передмові учениця стисло пояснює актуальність дослідження, а також його предмет і об'єкт. Що ж до мети, яку мала реалізувати учениця, то тут можливі інші підходи. Послідовний виклад подій не містить у собі самостійного дослідницького компонента, а саме така складова є найбільш привабливою і бажаною у дитячих працях. Доцільніше було б проаналізувати типові риси і особливості геноциду єврейського населення на прикладі окремого волинського регіону. Але перейдемо до інших аспектів роботи. План у цілому відповідає заявленій темі і охоплює її головні аспекти. Автор використала обмежену кількість літературних джерел, але зробила це досить кваліфіковано, створивши виразну картину подій. Про архівні матеріали лише побіжно згадується, в тексті вони не виділені, так само як і в переліку літератури.

Як істотний позитив роботи відмітимо хронологічно виважений, послідовний виклад історичних відомостей. Учениця на досить пристойному рівні для свого віку володіє навичками письмової мови, вміє відбирати потрібне для створення загальної картини. В розповіді про село відчутна щира закоханість у рідні місця, навіть деяка ліричність в описі краєвидів. Розташовані на перших сторінках світлина переконають, що для такого ставлення є всі підстави. І в наступних розділах дівчина не приховує емоційне ставлення до сумних подій минулого, таке особисте ставлення помітно прикрашає роботу, одночасно полегшуючи сприйняття. Знайшла відображення в роботі власна пошукова діяльність автора зі збирання спогадів свідків тих трагічних подій. Якраз на цьому потрібно було б зупинитись докладніше і розповісти про особисту долю ветеранів. Художнє оформлення роботи виконано в стриманій манері, як цього і вимагає трагічна за змістом тема. Разом з тим зауважимо, що для зручності читача доцільно відокремлювати розділи і позначати їх пунктами плану.

Однак, як на сонці є плями, так і в дослідженні учениці не вдалось уникнути помилок. Зокрема, метою праці варто зробити пошук особливостей геноциду євреїв саме у вашому регіоні, це розкрило б широкі можливості для аналітичної діяльності, порівнянь, зіставлень. До речі, саме в цьому криється суттєва вада. В роботі відсутній заключний розділ, де, як правило, розміщені висновки

та узагальнення, тобто найбільш самостійна частина твору. Для підвищення наукової цінності праці має сенс у вступній частині наводити методи дослідження, у цьому випадку хронологічний, порівняльно-історичний, логічний. Серед історичних відомостей про умови життя євреїв чомусь не знайшлося місця для розповіді про лихі двадцяті роки, коли погроми хвилями прокочувалися в самому Проскуріві і навколо нього. Не зайвою була б згадка про колаборацію, як неодмінного супутника голокосту, в тому числі, напевно, і в селі Киликиїв. Про відомі спроби порятунку євреїв автор згадує досить побіжно, а читачам цікаві подробиці, адже, можливо, будуть відкриті нові імена для поповнення списку Праведників народів світу.

Завершуючи критичну частину рецензії, звернемо увагу автора на невеличкі технічні огріхи. В роботі відсутні посилання на використані джерела, натомість можна кілька раз зустріти повтори одних і тих самих фактів на різних сторінках. У деяких місцях порушена хронологічна послідовність викладу. Розповіді про умови життя євреїв до початку Великої Вітчизняної війни виглядають фрагментарними. Невже в громаді не було людей розумової праці, про яких варто розповісти? Релігійним життям не обмежується і не вичерпується культурне життя, напевно не обходилося без виступів музикантів, хоча б під час весіль. Як змінювалась в роки радянської влади професійна діяльність євреїв, адже такі зміни були неминучі. Нарешті, чи відбувались в Киликиєві єврейські погроми в 1918–1921 роках, коли вирувало полум'я громадянської війни. Будемо сподіватись, що автор дасть відповідь на це і інші питання під час захисту.

Науково-дослідницька робота Радчені Анастасії заслуговує допуску до захисту.

*Ілля Медвинський,
вчитель-методист спеціалізованої школи № 102, м. Київ*